

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ В ОПІКУНСЬКІЙ СІМ'Ї

У статті розглядається соціально-психологічні проблеми виховання дітей в опікунських сім'ях, засоби їх вирішення, причини та фактори, що впливають на відношення між дітьми та опікунами, а також засоби рішення проблем виховання дітей в опікунських сім'ях.

Ключові слова: опіка, опікунська сім'я, опікун, виховання, педагогічна занедбаність, девіантна поведінка, соціально-педагогічна робота, бездоглядність, біологічна сім'я, соціалізація особистості.

Зміни в Україні останніх років наклала свій відбиток на сім'ю, спричинили зниження її життєвого рівня та вплинули на стабільність і виховну здатність. Свідченням того є зростання кількості функціонально неспроможних сімей, які внаслідок об'єктивних та суб'єктивних чинників не можуть ефективно реалізувати свій потенціал, передусім виховну функцію, що, безумовно, не могло не позначитися на особливостях первинної соціалізації дітей з цих сімей. Дослідження вчених соціологів, психологів, педагогів свідчать про зростання чисельності бездоглядних дітей, соціальних сиріт, дітей, що залишились без піклування батьків, - дітей-вулиці. Бездоглядність дітей, відсутність контролю за їхньою поведінкою, навчанням, розвитком та вихованням з боку батьків та вчителів призводить до важковиховуваності та педагогічної занедбаності. Аналізуючи проблему педагогічної занедбаності неважко помітити, що вона тісно пов'язана з проблемою сімейного неблагополуччя. Досить актуальною стає ця проблема в останні роки, коли велика кількість молодих батьків покидають країну, шукаючи кращого заробітку за кордоном. Від'їзд батьків на заробітки по-різному впливає на дітей, але найчастіше – негативно.

Проблема опікунських сімей та виховання дітей у таких сім'ях, ще досить мало вивчена і висвітлена в науково-педагогічній літературі. Визначення поняття "опікун" знаходимо в працях В.В. Анісімової та Сильвії Бадоре [5]. "Опікунською" автори називають таку сім'ю, члени якої перебувають на відстані з різних причин. На наш погляд до цієї категорії варто віднести сім'ї трудових мігрантів – заробітчани, що працюють за кордоном.

За даними досліджень, тривале перебування батьків за кордоном є причиною погіршення поведінки дітей. Оскільки батьківський вплив у процесі виховання практично незамінний, то діти в таких "розірваних" родині найчастіше полишені самі на себе [3, с.57].

Метою нашої статті є дослідити соціально-педагогічні особливості виховання дітей в опікунській сім'ї.

Опіка над дітьми на Україні завжди була однією з найважливіших функцій суспільства. Вивчення сутності поняття "опіка" засвідчує, що воно є багатоаспектним поліфункціональним терміном, який наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. переосмислюється та уточнюється як у вітчизняній, так і в зарубіжній педагогічній науці. У широкому соціально-педагогічному значенні поняття "опіка" над дітьми (за Д. – К. Мажец) можна розглядати як опікунсько-виховну систему на макрорівневі, що передбачає загальні й організаційно-правові положення, сферу реалізованих суспільних потреб, напрями й форми опіки над дитиною, функціональні взаємозв'язки, освітні й опікунсько-виховні заклади та їх компетенції, освітній і професійний статус фахівців. У вузькому педагогічному значенні опіка над дитиною є сукупністю дій одного суб'єкта чи колективу з метою створення умов для задоволення потреб дітей і молоді [7, с.6].

Уважається, що опіка й виховання пов'язані між собою як два основні чинники розвитку людини: причому опіка – це постійна допомога в задоволенні матеріально-психологічних потреб у межах планово і свідомо організованих опікунських дій, а виховання – це створення умов для повного розвитку особистості (створення умов, які сприяють і допомагають такому розвитку, спрямовують розвиток людини як особи, що функціонує у вибраній для себе системі цінностей і здатної до життя в різних типах спільнот) [1, с.12].

Водночас у літературі існує принципова згода, що виховання зумовлюється ступенем і обсягом задоволення певних опікунських потреб особи, а опіка, у свою чергу, залежить від ступеня і обсягу реалізації виховних завдань. Однак опіку не можна ототожнити з вихованням, а також не можна обмежити її обсягу і площини до забезпечення тільки матеріальних потреб, а виховання не можна організувати відірвано від опіки і навпаки.

Опіка склалася як форма пристрою дитини в сім'ю родичів, які не хочуть залишати дитину в біді, чи віддавати в інтернат. Найчастіше опікун є пенсіонером, а це означає, що опікунські сім'ї потребують постійної індивідуальної підтримки і допомоги, навіть якщо вони про це не просять.

Дослідження показали, що в опікунських сім'ях існують специфічні проблеми, які затрудняють соціальну адаптацію дітей. Серед них – похилий вік опікунів, поганий їхній психофізичний стан, матеріальна скрута, що не дозволяє дітям здобути якісну освіту, розвинути здібності й інтереси. Не справляючись з вихованням, бабусі обирають потураючу гіперпротекцію і гіперопіку. Ці проблеми згладжуються, якщо в сім'ї опікунів є молодші родичі: тітки, дядьки, старші сестри і брати. Особливу групу дітей складають діти, які нещодавно опинилися під опікою, або переживають смерть батьків. Опікуни не знають, як допомогти дитині, часто неправильними діями посилюють її стан.

Ставлення до опікунів-родичів швидше осудливе: не змогли виховати добре своїх дітей – виховуйте внуків. Можливо, така позиція визначає і той факт, що ці сім'ї не мають підтримки та допомоги в процесі свого існування. Хоча, як показує обстеження, діти потребують психологічної корекції і реабілітації. Опікуни повинні відчувати, що їх дії постійно контролюються, що вони завжди можуть отримати допомогу і підтримку від фахівців. Проте, супровід опікунських сімей не є організованим. Хоча саме ці сім'ї і діти потребують допомоги психолога: і в період входження в нову сім'ю, і при роботі з тривожністю, страхом самотності, туги дитини. Важливо зрозуміти наскільки дитині подобається жити в сім'ї опікунів.

Якщо дитина тривалий час перебуває поза біологічною сім'єю це негативно впливає на її розвиток [2, с.40].

Діти опиняються під опікою переважно через соціальні причини, але бідність відіграє важливу роль. Тому батьки вимушені залишати своїх дітей під опікою родичів. За відсутності батьків удома в дитини виникає багато проблем, які власними зусиллями вирішити їй не вдається. І тому дитина вимушена звертатися по допомогу до представників свого найближчого середовища – опікунів, рідше – учителів та психологів. Вони мають ті ж проблеми, що і їхні однолітки: складності процесу соціалізації особистості, проблеми з навчанням, побудови взаємин з протилежною статтю тощо. Але через відсутність батьків у них виникають додаткові проблеми: переживання за батьків, неспокій, самотність, страх, надмірні намагання самоствердитися. Нерідко це проявляється в девіантній поведінці, конфліктах. Проблеми, які вирішує зазвичай дитина у власній сім'ї через поради батьків, діти з опікунських сімей не завжди можуть розв'язати, а до педагогічних працівників своїх навчальних закладів вони не звертаються. Причиною цього є відсутність довіри до вчителів. Щодо проявів девіантної поведінки та правопорушень з боку дітей які знаходяться під опікою, то найчастіше вони є такими: прогулювання уроків та погіршення успішності внаслідок цього; скоєння дрібних правопорушень (хуліганство, бійки, агресивна поведінка, пошкодження шкільного інвентарю); порушення громадського порядку; потрапляння до "поганих" компаній; поява шкідливих звичок; вдавання до обману тощо. Серед причин такої поведінки ми можемо назвати такі як: послаблення контролю та нагляду з боку дорослих, суб'єктивне відчуття всездозволеності, брак уваги та турботи про дітей, зміна життєвих цінностей у дитини, бажання бути дорослим та хибне уявлення про реалії життя. Однією із найбільших проблем у поведінці дітей з опікунських сімей є пропуски занять без поважних причин. Педагогічним працівникам слід звернути серйозну увагу на цю проблему. Найбільш вагомі причини пропусків занять у навчальному закладі без поважних причин такі: відсутність контролю за поведінкою дітей з боку дорослих; відсутність авторитету дорослих в очах дитини (наприклад, якщо один із опікунів зловживає алкоголем); захоплення іграми в комп'ютерних клубах; відчуження дитини від шкільного колективу; утрата інтересу, мотивації до навчання і життя в цілому, відсутність життєвих цілей; усездозволеність. Дитина яка залишилася без піклування батьків має також проблеми психологічного характеру (нестача батьківської ласки, почуття незахищеності, неможливість звернутися за порадою); проблеми знаходження спільної мови з навколишнім (несумісність поглядів із родичами, сварки зі старшими сестрами/братями, образи, непорозуміння з друзями, побутові проблеми); матеріальні проблеми. Хоча рівень довіри дітей до опікунів (на думку самих опікунів) доволі високий, все ж таки виникають проблеми у взаєминах між дітьми та дорослими: відсутність авторитету "опікуна" в дітей та, як наслідок, неслухняність, неспроможність опікуна замінити батьків, прагнення контролювати дитину, обмеження самостійності, невиконання обіцянок, недостатність уваги до дитини. Той факт, що дитина не слухається дорослих, свідчить не тільки про невихованість дитини або неповагу до дорослих. Це також може бути проявом відсутності педагогічних навичок у дорослих, які наглядають за дитиною, особливо в людей похилого віку, низького рівня педагогічної культури в цілому. Часто вік опікунів, їхній світогляд, досвід та інші проблеми заважають порозумінню з дітьми [6, с.18-23].

Шляхи вирішення проблем, що виникають в опікунів з підопічними дітьми групуються навколо таких варіантів: самостійне вирішення проблем, без будь-якої допомоги; спільне з дитиною обговорення проблемного питання; звернення по допомогу до друзів, однолітків, до класних керівників.

Експерти виділяють такі труднощі і проблеми у співпраці з дитиною ті сім'єю, що нею опікується:

- опікун (частіше бабуся) втрачає контроль над ситуацією;
- дідуся і бабусі не взмозі впливати на виховання, вони не усвідомлюють своєї відповідальності за виховання, а не тільки за утримання дітей;
- діти приховують від опікунів те, що вони пропускають заняття, не говорять про проведення батьківських зборів, уводять опікунів в оману з приводу своєї успішності;
- замкнутість дитини, напруженість у домі;
- небажання опікунів приходити на батьківські збори, спілкуватися з класним керівником.

Якщо виникають труднощі то є і шляхи їх вирішення:

- індивідуальні бесіди;
- виховна робота з дитиною та опікуном, взяття дитини на облік, посилення у зв'язку із цим виховної профілактичної роботи;
- бесіди з педагогами, з опікунами;
- психологічний супровід дитини – психокорекція, консультування, елементи психологічної допомоги;
- групові заняття, індивідуальні тренінги, планова робота з тими, хто залишився з дитиною;
- тісна співпраця з класним керівником;
- телефонні дзвінки додому, зустрічі наодинці, запрошення опікунів на батьківські збори, на яких доводиться до відома ситуацію, що склалася;
- внесення змін до законодавства, розробка нових "Правил опіки та піклування" [4, с. 25-39].

Організація дозвілля дітей – один з важливих напрямів запобігання появі шкідливих звичок, потраплянню дитини під негативний вплив, втягненню в злочинну діяльність. Місцеві органи влади мають всіляко сприяти роботі спортивних секцій, будинків дитячої творчості забезпеченню належних умов для змістовного дозвілля дітей та молоді.

З метою надання комплексної допомоги опікунам та дітям, необхідно налагодити взаємодію і співпрацю між органами освіти соціальними службами та неурядовими організаціями. Дієвим механізмом співпраці можуть бути регулярні зустрічі, присвячені вирішенню проблем конкретних дітей.

З метою формування уявлення, щодо масштабу проблеми необхідним є налагодження обліку опікунських сімей.

Насамперед опікун повинен вміти налагоджувати контакт з вихованцем, для того щоб вивчити та продіагностувати його. Батьки-вихователі повинні задовольняти потреби вихованця, що полягає в проникненні в його потреби, передбаченні їх у часовій перспективі, також пристосуванні до просоціальної поведінки та самообслуги. Тоді дитина бачить своє майбутнє спокійним. Соціально-педагогічна проблема проявляється ще в тому, що опікуни не вміють критично оцінювати форму поведінки та діяльності. Батьки-вихователі повинні активно виражати свій педагогічний

світогляд через власну діяльність.

ЛІТЕРАТУРА

1. Енциклопедія батьківства: посібник з сімейного виховання / [Авт. кол. за заг. ред. Є.І. Коваленко, С.В. Кириленко]. – К.: КНТ, 2008. – 592 с.
2. *Комарова Н.М.* Посібник для соціальних працівників щодо підготовки та соціального супроводу прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу: У 2-х кн. / Н.М. Комарова, І.В. Пеша. – К.: Держсоцслужба, 2006. – Кн. 1. – 118 с.
3. Опіка над дітьми: сім'я і держава. Вплив інституційної форми виховання на розвиток дітей. (моніторинговий звіт) / Річард Картер. – К.: Логос, 2005. – 85 с.
4. Проблеми дітей трудових мігрантів: аналіз ситуації / [За заг. редак. Левченко К.Б.]. – К., 2006. – 63 с.
5. *Сильвія Бадоре.* Теорія і практика виховання в опікунському середовищі (на матеріалах Польщі): дис. ... д-ра наук: 13.00.05 / Сильвія Бадоре. – 2001.
6. Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми трудових мігрантів: Навч.-метод. посібник. / [за редакцією К.Б. Левченко, Трубавіна І.М., Цумка І.І.]. – К.: ФОП "Чальцев", 2008. – 384 с.
7. Теорія і практика опіки дітей і молоді в Україні (1945 – 1990 рр.): автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. пед. наук / Івано-Франківськ, 2007. – 20 с.

Подано до редакції 20.07.11
